
Kylmästä sodasta kansalaisyhteiskuntaan

Kansainvälisen viestintäpolitiikan opetuksia

Kaarle Nordenstreng

Kahdeksan vuotta sitten oli itsestään selvää nähdä kansainvälinen viestintäpolitiikka ideologisen taistelun viitekehyksessä: Tiedotustutkimuksen numerossa 1/1982 julkaistu artikkelini "Vaara YK:ssa" osoitteli jo alaotsikossaan "informaatiosodan rintamalinjoihin". Eikä kylmä sota silloin ollut vainoharhaa vaan todellisuutta: viestintäkentällä oli käynnissä lännen vastahyökkäys juuri sellaisena Reaganin ja monikansallisten yritysten yhteistyöprojektina, josta artikkelissani kerrotaan. Sitä ennen oli koettu lyhyt konsensuksen aika, joka tuotti Unescon joukkotiedotusjulistuksen ja MacBride-komitean raportin. Tuota välirauhaa oli puolestaan edeltänyt 1970-luvulla kehkeytnyt kehitysmaiden ja sosialististen maiden offensiivi lännen informaatioimperialismia vastaan – se vaihe johon ajoittuu presidentti Kekkosen tunnettu puhe Tampereella (1973) sekä sitoutumattomien maiden liikkeen piirissä syntynyt ajatus uudesta kansainvälisestä tiedotusjärjestyksestä (1976).

Tänään Saksojen yhtyessä ja Nelson Mandelan lyödessä kättä DeKlerkin kanssa ei kylmän sodan viitekehys enää tunnu luontevalta.

Kansainväliset suhteet – myös viestintäsuhteet – ovat deideologisoituneet ja informaatio-sodasta puhuminen kuulostaa kovin 'seitsemänkymmenlukulaiselta'. On kuitenkin varottava älyllistä itsepetosta, joka tänä takin-kääntämisen aikana houkuttelee kieltämään menneet – myös tiedonvälityksen globaaleja vääristymiä dokumentoivat tutkimukset sekä uuden tiedotusjärjestyksen tapaiset radikaalit uudistusohjelmat. Kysymys ei nimittäin ollut vain eri paradigmasta vaan myös eri todellisuudesta, ja tuon vanhan todellisuuden adekvaatti kuvaus edellytti informaatioimperialismin ja -sodan näkökulmaa. Niinpä kahdeksan vuoden takaista artikkeliani ei ole mitenkään aihetta vetää takaisin tai anteeksipyydellä; päinvastoin sitä on syytä suositella taustaksi sille miten tähän on tultu.

1. opetus

Ensimmäinen opetuksemme on niinmuodoin se, että maailman muuttuminen ei mitätöi vanhoja ajatusmuotoja ja tutkimustuloksia. Hyvän esimerkin tarjoaa juuri uusi kansainvä-

linen tiedotusjärjestys. Tämän käsitteen ydinhän on tiivistettävissä neljään d-kirjaimella alkavaan englanninkieliseen sanaan: decolonization, democratization, development, demonopolization. Tai kuten Journalismin ammattietiikan kansainväliset peruseriaatteet (1983 annettu "Pariisin julistus") asian ilmaisee: "Tämä uusi järjestys, joka ymmärretään Uuden Kansainvälisen Taloudellisen Järjestyksen elimelliseksi osaksi, tähtää kolonialismin purkamiseen ja demokratisointiin tiedonvälityksessä, sekä kansallisesti että kansainvälisesti, kansojen välisen rauhanomaisen rinnakkaiselon pohjalla ja kunnioittaen niiden kulttuuri-identiteettiä."

Ajatus on nyt 1990-luvulla täsmälleen yhtä pätevä kuin syntyessään 1970-luvulla; se ei ole vanhentunut, vaikka ympäröivä maailma on muuttunut. Vanhentuneita eivät ole ne tilastotiedot, jotka osoittavat sekä viestinnän infrastruktuurien että viestintävirtojen jakaantuvan maailmassa räikeän epätasaisesti. Vanhentuneita eivät myöskään ole ne tutkimustulokset, jotka todistavat viestinnän sisällön vääristymistä läntisessä joukkotiedotuksessa erityisesti kehitysmaiden ja sosialististen maiden imagon osalta. Eikä vanhentunut ole se rakenteellinen tarkastelutapa, joka asettaa viestintäsuhteet maailmanjärjestyksen kehyksiin - leniniläisen imperialismiteorian tapaan. Päinvastoin kaikki tämä on maailman taloudellisen ja poliittisen integraation myötä entistäkin enemmän totta: rakenteelliset kuilut ja vääristymät säilyvät ja jopa pahenevat sitä mukaa kun viestinnän tulva hyvinvointivaltioissa lisääntyy.

Uutena piirteenä kuvaan on tullut vain se, että nyt sisällön vääristymät tunnustetaan laajemmin ja avoimemmin myös ns. reaaliosialismin hylänneissä 'idän' maissa. Itse uuden tiedotusjärjestyksen idea ei sinänsä ole tämän muutoksen myötä väljähtynyt tai romuttunut

- päinvastoin voidaan sanoa, että Itä-Euroopan demokratisoitumisprosessi merkitsee osaltaan myös uuden tiedotusjärjestyksen ajatusten täytäntöönpanoa näissä maissa. Eri asia on, että samalla mukaan on tulossa myös uuden järjestyksen vastaisia aineksia erityisesti kaupallisen monopolisoitumisen myötä.

2. opetus

Toiseksi opetuksiksi sopiikin se havainto, että uuden tiedotusjärjestyksen peruseidana on aina ollut vapautus — ei rajoittaminen tai sensuurimielinen tukahduttaminen. Englanninkielisin termein: liberation, not repression. Tämä opetus saattaa tuntua oudolta kun informaationsodan mainingeissa on vuosien mittaan oppinut ajattelemaan, että tiedotusjärjestykseen on valtiokontrollin koira haudattuna. Tosiasia on kuitenkin se, että sensuurimentaliteetin liittäminen uuteen tiedotusjärjestykseen on valheellista propagandaa — yksi aikamme 'suurista valheista'.

Valheella on tässä tapauksessa ollut menestymisen mahdollisuus erityisesti siksi, että kylmän sodan oloissa idän ja lännen välinen asetelma nähtiin lännessä hyvän sananvapauden ja pahan sensuurin valossa, kun taas idässä viestinnän vapaus samaistettiin virallisesti järjestelmänvastaiseen myyräntyöhön ja valvonta puolestaan nähtiin yhteiskunnan itsepuolustuksena. Tuloksena oli lukkiintunut tilanne, joka laukesi vasta liennytyksen myötä seuranneen uuden ihmisoikeusajattelun avulla: sananvapauskin deideologisoitiin ja hyväksyttiin myös idässä universaaliseksi periaatteeksi — glasnostin nimellä tai sellaisenaan. Eri asia on taaskin se, että samalla Itä-Eurooppaan on sosialismista luopumisen myötä pesiytynyt myös vanhakantaista lännen vapausideologiaa, joka ei perustu yleisinhimillisiin arvoihin vaan ammentaa kylmän sodan

propagandaperinnöstä.

3. opetus

Kolmas opetus onkin se, että kylmän sodan hellittäminen on vapauttanut kansainvälisen viestinnän tutkimuksen ja politiikan sellaisesta ideologisesta painolastista, joka paljolti on estänyt luovaa ajattelua ja todellista dialogia. On tullut lisää emansipatorista liikkumatilaa.

Eikä asia suinkaan ole niin päin, että ennen itää ja sosialismia sympatisoineet olisivat nyt joutuneet 'luovuttamaan' ja lännen puolella vapauden ja kapitalismin puolesta liputtaneet olisivat taas perineet 'voiton'. Koko asetelma osapuolijakoineen on vanhentunut. 'Tappiolle' ovat korkeintaan jääneet – puolin ja toisin – ne, joiden voima ei ole ollut älyllisessä argumentoinnissa vaan ideologisessa vallanpidossa; heiltähän kylmän sodan panttivankeudesta vapautuminen on vienyt aseet samalla kun aito älynharjoitus on saanut lisää liikkumatilaa.

Älylliselle emansipaatiolle onkin tänään tosi tilaus, ei vähiten vapauden asiasta puhuttaessa. Sananvapauden käsitekin on nyt vapautettu ideologisesta panttivankeudesta ja on aika jatkaa sen teoreettista ja viestintäpoliittista tarkastelua siitä, mihin jäätiin noin huhtikuussa 1948 kun YK:n informaationvapauskonferenssi Genevessä jämähti kylmän sodan paineessa paikoilleen. Se mitä Unescossa on viime vuosina tapahtunut – viimeksi uuden tiedotusjärjestyksen aktiivinen unohtaminen USA:n houkuttelemiseksi takaisin – on johdonmukaista jatkoa kylmän sodan politiikalle. Varmaan emansipaatio tavoittaa jossain vaiheessa myös YK-järjestelmän, mutta ensin on haasteet otettava vastaan siellä missä valtioiden välisen politiikan hitaasti kääntyvät telaketjut eivät ole hengen liikettä häiritsemässä – vapaan tieteen piirissä.

4. opetus

Sananvapautta koskeva opetuksemme on, ettei enää pidä tyytyä mustavalkoajatteluun – ei edes Freedom Housen kolmiportaiseen luokitukseen, jossa maailma on jaettu vapaisiin, osittain vapaisiin ja epävapaisiin maihin. Kuvaavaa kyllä, tuo "Map of Freedom" on vuosi vuodelta tullut yhä sävykkäämmäksi kun 'osittain vapaiden' maiden harmaa vyöhyke on laajentunut – viimeiseen painokseen tammi-kuulta 1990 on pitänyt jopa lähettää jälkikorjaus, jossa DDR, Tsekkoslovakia ja Romania on selitetty mustista harmaiksi.

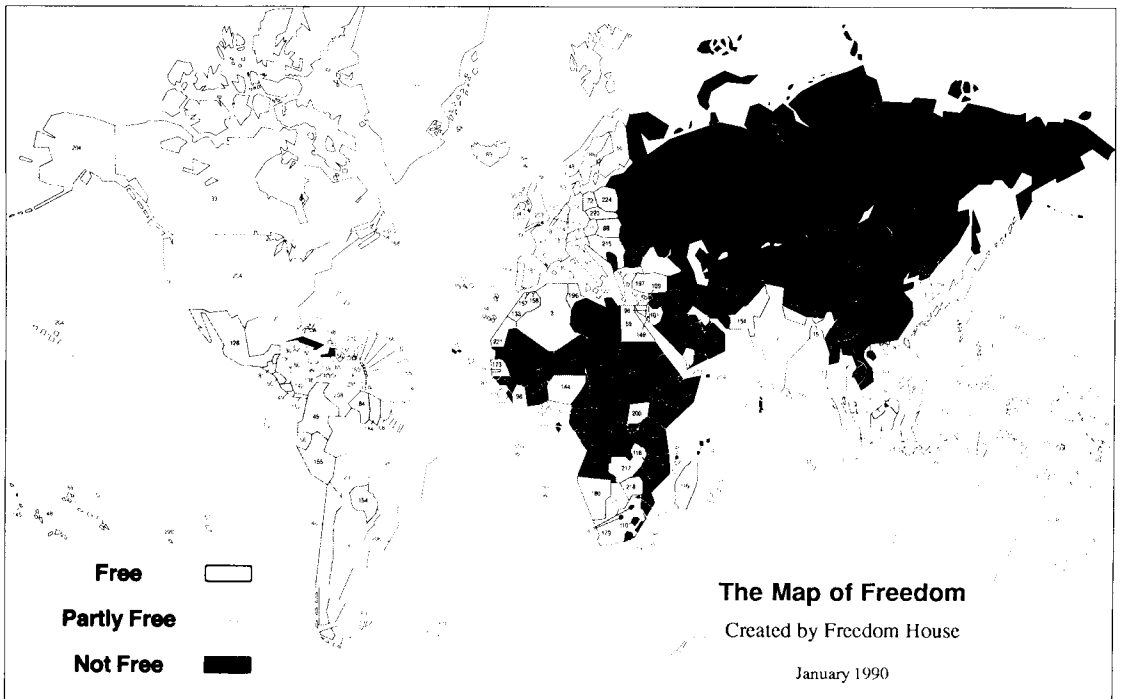
Sananvapauden käsitteeseen kuuluu ainakin kolme tasoa. Ensiksi on klassinen vapausoikeuden 'freedom from' eli vapaus ennakoesteista, sensuurista. Toiseksi sananvapauteen kuuluu ihmisoikeusajattelun uudempaan polveen sisältyvä sosiaalisten ja taloudellisten edellytysten turvaaminen eli oikeus välineiden käyttöön. Tästähän ammentavat niin julkisen palvelun yleisradiotoiminta, kansalaiskanavat kuin valtion lehdistötuki. Kolmanneksi on vielä vapauden tarkoitus sisällöllisessä mielessä: mihin sananvapaudella pyritään ja miten siihen liittyviä haittavaikutuksia torjutaan.

Kaksi viimeksi mainittua tasoa edustavat sitä vapauden puolta, jota luonnehtivat positiiviset oikeudet ja käsite 'freedom for'. Koko mallia voidaan merkitä lyhyesti – + +: ennakkosensuuri ei, aineelliset edellytykset kyllä ja sisällölliset päämäärät kyllä. Toisin kuin yleensä luullaan, liberalismien klassikot eivät olleet mustavalkoisia pelkän negatiivisen vapausoikeuden ajajia. Useimpien mallina oli – +: ennakoesteiden poistaminen ja selkeä yhteiskunnallinen päämäärä. Esimerkiksi John Miltonille ajatusten vapaa markkinapaikka ei ollut itsetarkoitus vaan keino totuuden löytämiseksi ja rationaliteetin edis-

tämiseksi. Utilitaristi John Stuart Mill puolestaan asetti sananvapauden ylimmäksi päämääräksi ihmiskunnan henkisen menestyksen – tämän päivän globaalisten ongelmien valossa varsin moderni näkemys.

Aatehistoriallisessa katsannossa liberalismin alkuperäinen sananvapausoppi on siten hyvin etäällä siitä julkisen vallan mystifiointiin perustuvasta ääri-liberalistisesta muunnelmasta, jota erityisesti sanomalehdenkustanta-

jat ovat toisen maailmansodan jälkeen viljelleet ja jossa ei ole minkäänlaista sijaa positii-visille oikeuksille tai sisällöllisille tavoitteille. Tämä pelkästään miinusmerkkinen oppi on tietysti olemassa pikemminkin yrittämisen vapautta kuin sanomisen vapautta varten, ja kylmän sodan ideologinen huuru on sitä tehokkaasti suojannut. Siihen verrattuna jopa marxilainen sananvapausoppi on lähempänä liberalismin vanhaa aateperintöä.

Vastakkainasettelu sananvapauden ja sensuurin välillä on siis hellittämässä, kun sensuurilla ei enää ole vaikutusvaltaisia puolesta-puhujia. Tällöin sananvapauden monet kasvat pääsevät paremmin oikeuksiinsa; tämän käsitteen ei tarvitse enää alistua sensuurin vastustajien lyömäaseeksi. Sen sijaan voidaan ennustaa, että uusi vastakkainasettelu syntyy toisaalta tiedotusvälineiden omistajien ja toisaalta toimittajien sekä suuren yleisön välille. Idän ja lännen välisen asetelman tilalle nousee klassinen työn ja pääoman välinen asetelma. Kylmän sodan hellittäminen ja ns. reaalisosialismin purkaminen ei siis suinkaan vie kaikissa suhteissa ajattelua 'oikealle', vaan useasti käy täsmälleen päinvastoin.

Tästä eteenpäin opetusme eivät enää liity kylmän sodan asetelmiin. Itse asiassa nyt seuraavat puoli tusinaa kohtaa ovat vähemmän opetuksia kuin näkökulmia viestintäpolitiikan maailmannäyttämölle.

5. opetus

Informaatioyhteiskunnan oloissa viestintäpolitiikan kenttä laajenee perinteisestä joukkotiedotuksesta ja teletoiminnasta mitä moninaisimmaksi tietokoneen ja tietoliikenteen varaan rakentuvaksi kompleksiksi ('CC' sanoista Computer ja Communication). ISDN (Integrated Systems Digital Network) ja TDF (Trans-Border Data Flow) alkavat kuulua jo yleissivistykseen, samoin tietotuvat ja kansalaisen tietoasema. Kansantaloudellisesti nämä kohdeviestinnän uudet muodot ovat paljon tärkeämpiä kuin kaapelit, satelliitit ja videot yhteensä (tästä kielii omalla tavallaan ISDN:lle annettu tulkinta "I see dollars now"). Mutta kenttä ei laajene vain CC-sektorilla vaan myös suurta yleisöä suoraan koskettavan joukkotiedotuksen alueella. Sekä graafisen että sähköisen puolen tulva on pannut tutkijat

puhumaan 'mediaekologiasta' (esim. Hamid Mowlana) sekä 'kulttuuriekologiasta'.

Informaatioilmiö on laajalti tärkeäksi havaittu ja tunnustettu, mutta samalla on huomattava, että ilmiön haltuunotossa ei ole vielä vakuuttavasti edistytty. Informaatiopolitiikka on monta kertaa lähdetty suurisuuntaisesti kehrittelemään, niin tieteellisen asiantunteumuksen kuin poliittisen arvovallan turvin, mutta pallo tuntuu olevan yhä hukassa.

6. opetus

Samalla kun informaation merkitys yhteiskunnassa ja kansantaloudessa on kasvanut, on informaation itseisarvo yhteiskuntapolitiikassa pikemminkin hämärtynyt kuin selkeytynyt. Paradoksin ydin lienee siinä, että viestintäsektori kaikkineen on kasvanut niin kansallisesti kuin kansainvälisesti sen rajan yli, jolloin siihen sovelletaan kovan talouspolitiikan pelisääntöjä.

Niin Euroopan Talousyhteisössä kuin GATT:issa on 1980-luvun mittaan kaikessa hiljaisuudessa määritelty viestintätoiminnan siten, että niistä tulee talouspolitiikan objekti palvelusektorilla sen sijaan että ne ymmärretäisiin perinteisesti kulttuurin ja kasvatuksen instituutioina.

Edellä mainitut Journalismin ammattitieteen kansainväliset peruseriaatteen julistavat ihanteellisesti: "Tieto ymmärretään journalismissa yhteiskunnalliseksi arvoksi eikä hyödykkeeksi." Poliittiset myllyt ovat kuitenkin jauhaneet informaation ja viestinnän käsitettä täsmälleen päinvastaiseen suuntaan. Tällöin on myyty pala palalta myös henkisen omaisuuden käsitettä, tekijänoikeuksia. Tässä on helppo nähdä aineksia uuteen informaatiotosotaan — siihen jossa rintamalinja kulkee omistajien ja työntekijöiden välillä.

7. opetus

Keskittyminen ja kansainvälistyminen ovat jo vakiintuneita näkökulmia viestintäpolitiikassa eikä niitä sovi tästäkään luettelosta jättää pois. Sen sijaan on aihetta varottaa lankeamasta liialliseen pessimismiin: keskittyvät ja kaupallistuvat maailmanmarkkinat eivät sitenkään välttämättä hautaa meitä ylikansallisen yhdenmukaisuuden alle.

Ensinnäkin alueellinen yhteistyö on esimerkiksi Latinalaisessa Amerikassa sekä Aasiassa tuottanut rohkaisevia tuloksia paikallisten kulttuurien varaan rakennetuissa kokeiluissa. Sitäpaitsi Armand Mattelartin kaltainen tutkija rohkenee tänään sanoa (tutkittuaan vuosikautia mainonnan maailmanmarkkinoita ja palveltuaan Mitterandin mediakomissiossa), että viestinnän globalisoituminen etenee hitaammin ja mutkallisemmin kuin me kulttuuri-imperialismin viitekehyksen mukaan suunnistaneet olemme kuvitelleet.

8. opetus

Laajenevan, keskittyvän ja kansainvälistyvän viestintäsektorin yhteiskunnallinen vastuu käy yhä polttavammaksi ongelmaksi. Englanninkielinen termi on 'accountability' tai 'liability' ja ongelman keskiössä on tietysti yhä kasvottomampien tuottajien ja levittäjien käsissä oleva joukkotiedotuksen virta, mutta myös elektronisesti hoidetun kohdeviestinnän tiedotot ja niiden suojaus.

Ongelmasta seuraa paineita lainsäädäntöön, kuten meillä tietosuojalaki ja Euroopan tasolla TV-ohjelmien levittämistä koskeva sopimus. Ongelma virittää myös keskustelua etiikasta ja laajemminkin viestinnän paikasta ja tehtävästä yhteiskunnassa, siihen tapaan kuin lehdistöteorioissa on tehty. Kaiken kaikkiaan mediajuridiikka ja -etiikka ovat 1990-lu-

vun boomialoja.

9. opetus

Maailmannäyttämöllä on havaittavissa siirtymää kohti kansallisia harjoituksia. Esimerkiksi uuden kansainvälisen tiedotusjärjestyksen etsinnässä on painopiste jo vuosia sitten siirtynyt ruohonjuuritasolle: enää ei pelkästään syytetä pahoja ulkoisia voimia rakenteellisesta väkivallasta, vaan katsotaan mitä käytännössä voidaan tehdä sen vaikutusten minimoimiseksi omassa välittömässä elämänpiirissä.

Kansallinen taso ja kansallisuuskysymys on tunnetusti noussut politiikan keskiöön ainakin Euroopassa — taloudellisesta ja kulttuurisesta integraatiosta huolimatta. Yhtä tunnetusti viestinnän välineillä ja sisällöillä on näissä prosesseissa mitä keskeisin tehtävänsä.

10. opetus

Kansalaiset ja kansalaisyhteiskunta ovat noussemassa viestinnän maailmannäyttämöllä keskeisiksi subjekteiksi. Kansainvälisen viestintäpolitiikan toimijat on tapana jakaa kolmeen ryhmään: ensin valtiot ja hallitusten väliset järjestöt, sitten yksityinen sektori ja kolmanneksi näiden ulkopuolella olevat 'non-governmental' piirit (mm. tiedeyhteisöt ja kansalaisjärjestöt). Nyt tuon kolmannen ryhmän profiili on nousussa — ei vähiten kuluttajaliikkeen ansiosta. Esimerkiksi Cees Hamelink katsoo, että nykytilanteessa maailmanparantajien toivo on UNESCON ja muiden hallitusbyrokraattisten järjestöjen sijasta kansalaisliikkeissä ja erityisesti kuluttajajärjestöissä.

Kaiken kaikkiaan kansainvälisen viestintäpolitiikan näköalat ovat ristiriitaiset. Siksi ne ovat myös haastavat — niin tieteellisesti kuin ammatillisesti.